

Ελένη Κουμίδα

«Το άγχος και το αντικείμενο α»

Το *άγχος* που εκδηλώνει ένα υποκείμενο έχει σημασία για την ψυχανάλυση. Είναι ένα θέμα που απασχόλησε τον Λακάν σε όλη την διάρκεια του έργου του. Θα εστιάσουμε στα κυριότερα σημεία:

- *Άγχος και απειλή κατακερματισμού του σώματος*: Ο Λακάν είχε συνδέσει το άγχος με μια απειλή κατακερματισμού του σώματος του υποκειμένου κατά την διάρκεια του σταδίου του καθρέφτη. Κατά την διάρκεια αυτού του σταδίου, το βρέφος βλέπει το είδωλό του στον καθρέφτη ως ένα όλον και η αντίληψη αυτή έρχεται σε αντίθεση με την έλλειψη του κινητικού συντονισμού του σώματός του. Η αίσθηση του κομματιάσματος του σώματος προκαλεί το άγχος. Το άγχος με την σειρά του, κινητοποιεί την *ταύτιση* του βρέφους με την κατοπτρική εικόνα.

- Η ανάμνηση αυτής της αίσθησης κομματιάσματος μπορεί να εκδηλώνεται αργότερα στην ανθρώπινη *φαντασία* με εικόνες ευνουχισμού, ακρωτηριασμού, διαμελισμού, καταβρόχθισης κ.α. Επίσης, οι εικόνες αυτές, τα «φαντάσματα του κατακερματισμένου σώματος», όπως τα χαρακτήριζε ο Λακάν, εμφανίζονται συχνά και στα *όνειρα*. Τα «φαντάσματα» αυτά «δεν αναφέρονται σε κανένα πραγματικό σώμα αλλά σ' ένα ετερόκλητο ανατομικό ομοίωμα» (Λακάν, «Η Οικογένεια», σ. 63), τα οποία προέρχονται απ' την αρχική σχέση του υποκειμένου με το σώμα του, όπου το υποκείμενο αμυνόταν απέναντι στο άγχος της ανημπόριας. Ο Λακάν αναφέρει ότι «πριν από το φάντασμα ευνουχισμού εμφανίζεται μια ολόκληρη σειρά φαντασμάτων κατακερματισμού του σώματος» (Λακάν, «Η Οικογένεια», σ. 62).

Η έννοια του κατακερματισμένου σώματος δεν αφορά μόνο τις εικόνες του φυσικού σώματος αλλά και οποιαδήποτε αίσθηση κατακερματισμού. Αναφερόμενος στην έννοια του *εγώ* ο Λακάν σημειώνει ότι: «Στην αρχή είναι ασυνάρτητο σύναγμα επιθυμιών – αυτό είναι το αληθινό νόημα της έκφρασης *κατακερματισμένο σώμα* – και η πρώτη σύνθεση του *εγώ* είναι στην ουσία *alter ego*, είναι αλλοτριωμένη. Το επιθυμούν ανθρώπινο υποκείμενο συγκροτείται με επίκεντρο τον άλλο, ο οποίος του παρέχει την ενότητά του, και το υποκείμενο πρωτοπλησιάζει το αντικείμενο ως αντικείμενο της επιθυμίας του άλλου» (Λακάν, «Οι ψυχώσεις», σελ. 55).

Στην βάση αυτής της θεώρησης ο Λακάν μίλησε για «φαντασιακή ανατομία» και για μια ανατομία της φαντασίωσης. Η *υστερία* μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα της έννοιας του κομματιασμένου σώματος. Όταν δηλαδή, μία υστερική παράλυση επηρεάζει ένα άκρο χωρίς οργανική αιτιολογία, φανερώνει το πώς το σώμα σημαδεύεται φαντασιακά.

- *Άγχος ευνουχισμού:* Μετά το στάδιο του καθρέφτη, οι φαντασιώσεις σωματικού ακρωτηριασμού συγκλίνουν γύρω απ' το πέος και δημιουργούν το άγχος ευνουχισμού. Ο **ευνουχισμός** είναι μια φαντασίωση ακρωτηριασμού του πέους. Το σύμπλεγμα του ευνουχισμού διαμορφώνεται όταν το παιδί αντιλαμβάνεται μια έλλειψη στον Άλλο.

- *Άγχος και μητέρα:* Η **μητέρα** για το παιδί έχει την θέση του πρωταρχικού Άλλου καθώς είναι εκείνη που όταν ακούει τις κραυγές του μωρού τις επικυρώνει εκ των υστέρων αποδίδοντάς τους συγκεκριμένο νόημα. Επιπλέον, κατά την διάρκεια του σταδίου του καθρέφτη, η μητέρα είναι η συμβολική φιγούρα που επικυρώνει την εικόνα του παιδιού. Όμως, υπάρχει και η περίπτωση το παιδί συγκρινόμενο με την εικόνα της μητέρας να έχει περισσότερο επισφαλή αίσθηση ελέγχου. Η παντοδυναμία αυτή της μητέρας παρουσιάζεται σαν μια δύναμη που απειλεί να καταβροχθίσει το παιδί. Το άγχος μπορεί να συνδεθεί με τον φόβο καταβρόχθισης απ' την μητέρα. Συγκεκριμένα, η έλλειψη χωρισμού απ' την μητέρα μπορεί να γεννά το άγχος. Το παιδί αρχικά προσπαθεί να γίνει το αντικείμενο επιθυμίας της μητέρας και αυτές του οι προσπάθειες δημιουργούν άγχος λόγω του αισθήματος αδυναμίας απέναντι στην παντοδυναμία της. Ο ευνουχισμός έρχεται σαν λύση σε αυτή την αρχική προσκόλληση του παιδιού με την μητέρα. Γι' αυτό και ο ευνουχισμός θεωρείται ότι μειώνει το άγχος του υποκειμένου.

- *Άγχος και Πραγματικό:* Μετά το 1953, ο Λακάν συνδέει το άγχος με την έννοια του πραγματικού. Το **πραγματικό** αποτελεί μία από τις τρεις τάξεις που αφορούν την ψυχική λειτουργία. Με βάση αυτές τις τάξεις μπορούμε να περιγράψουμε τα ψυχικά φαινόμενα.

Οι τρεις τάξεις είναι:

- Συμβολικό
- Φαντασιακό
- Πραγματικό

Το πραγματικό στοιχείο είναι αυτό που δεν μπορεί να συμβολοποιηθεί. Είναι αυτό που αντιστέκεται στην συμβολοποίηση, είναι εκτός γλώσσας. Είναι αδύνατον και να κατακτηθεί. Αυτό το πραγματικό είναι το αντικείμενο του άγχους. Το άγχος, όπως λέει ο Λακάν, είναι η οδός που οδηγεί στο πραγματικό.

- *Άγχος και Φοβία:* Στο σεμινάριο της χρονιάς 1956-57, ο Λακάν τονίζει ότι το άγχος είναι ένας κίνδυνος τον οποίο το υποκείμενο προσπαθεί να αποφύγει. Υπάρχουν πολλά μέσα προστασίας απέναντι στο άγχος. Η ανάπτυξη μιας **φοβίας** είναι ένα από αυτά.

- *Άγχος και επιθυμία, φαντασίωση:* Στο σεμινάριο «Η Μεταβίβαση» (1960-61) ο Λακάν αναφέρεται και στην σχέση ανάμεσα στην επιθυμία και το άγχος.

Το άγχος έχει σχέση με την επιθυμία του Άλλου. Άγχος εμφανίζεται όταν το υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπο με την **επιθυμία του Άλλου**, με το ερώτημα «τι θέλει;», τι αντικείμενο είναι για τον Άλλο. Όταν υπάρχει έλλειψη υπάρχει και επιθυμία. Όταν όμως δεν υπάρχει έλλειψη, υπάρχει άγχος. Γι' αυτό και η επιθυμία προστατεύει από το άγχος, «η επιθυμία είναι φάρμακο για το άγχος» (Λακάν, «Η Μεταβίβαση», σελ. 434).

Το άγχος και η **φαντασίωση** έχουν την ίδια δομή. Η φαντασίωση είναι το στήριγμα της επιθυμίας. Είναι απάντηση στην έλλειψη του Άλλου, δηλαδή στην επιθυμία του. Ο Λακάν αναφέρει ότι «η επιθυμία δεν ενέχει μια απλή υποκειμενική σχέση με το αντικείμενο» (Λακάν, «Η Μεταβίβαση», σελ. 424).

Το σήμα του άγχους, σύμφωνα με τον Λακάν, δεν έχει να κάνει με την προειδοποίηση αλλά με το να διατηρήσει την σχέση με το αντικείμενο. Το άγχος, τονίζει ο Λακάν, «είναι ο ριζικός τρόπος με τον οποίο διατηρείται η σχέση με την επιθυμία» (Λακάν, «Η Μεταβίβαση», σελ. 429). Η διατήρηση δηλαδή της σχέσης με την επιθυμία είναι το κύριο σημείο για τον Λακάν. Το φοβικό αντικείμενο έχει επίσης μια τέτοια λειτουργία. Η *φοβία* διατηρεί την σχέση με την επιθυμία υπό την μορφή του άγχους.

Η φαντασίωση είναι μια άμυνα απέναντι στον ευνουχισμό, απέναντι στην έλλειψη στον Άλλο. Είναι μια απάντηση του υποκειμένου στο ερώτημα της επιθυμίας του Άλλου. Όσο η επιθυμία του Άλλου σημασιοδοτείται, τόσο το υποκείμενο αντέχει να είναι σε θέση αντικειμένου στην επιθυμία του. Όμως, «αν πλέον δεν αναγνωρίζω τον εαυτό μου ως ενδεχόμενο αντικείμενο αυτής της επιθυμίας του Άλλου, του Άλλου που είναι απέναντί μου, η μορφή του μου είναι εντελώς μυστηριακή» (Λακάν, «Η ταύτιση», από J.Dor, «Εισαγωγή στην ανάγνωση του Λακάν, 2» σελ. 124).

- *Άγχος και συναίσθημα*: Για τον Λακάν, δεν ισχύει η διάκριση ανάμεσα στο συναισθηματικό και το διανοητικό στην ψυχαναλυτική θεραπεία. Η ψυχαναλυτική εμπειρία δεν έχει να κάνει ούτε με το συναισθηματικό ούτε με το διανοητικό αλλά με το συμβολικό. Το συναισθηματικό και η διανοητικοποίηση θεωρούνται απ' τον Λακάν *φαντασιακά δολώματα* του εγώ, είναι *αντιστάσεις* στην ανάλυση.

Το άγχος είναι **συναίσθημα** και είναι το μόνο συναίσθημα που δεν ξεγελά, «η αληθινή ουσία του άγχους είναι ότι δεν εξαπατά» αναφέρει ο Λακάν (Λακάν, «Το άγχος», σελ. 92). Το συναίσθημα *σχετίζεται με την συμβολική τάξη*. Το υποκείμενο, όταν βιώνει κάποιο συναίσθημα, σημαίνει ότι επηρεάζεται απ' την σχέση του με τον Άλλο. Το συναίσθημα δεν είναι σημαίνον αλλά **σήμα**. Σήμα για κάτι. Έργο της ανάλυσης σχετικά με το συναίσθημα έχει να κάνει με την σημαينوποίησή του. Δηλαδή, να βρεθούν τα σημαίνοντα που είναι δεμένα με το εκάστοτε συναίσθημα. Τα σημαίνοντα αυτά έχουν αποθηθεί.

- *Άγχος και αντικείμενο α*: Ο Λακάν αφιέρωσε το δέκατο σεμινάριό του στο άγχος (1962-3). Στο σεμινάριο αυτό, ο Λακάν τονίζει ότι το άγχος έχει αντικείμενο. Το αντικείμενο αυτό είναι το **αντικείμενο α**. Το αντικείμενο α είναι αντικείμενο *αίτιο της επιθυμίας*. Είναι το υπόλοιπο απ' τον διχασμό του υποκειμένου απ' τον Άλλο. Είναι το αντικείμενο που δεν μπορεί να συμβολοποιηθεί, γύρω απ' το οποίο περιστρέφεται η ενόρμηση χωρίς να το κατακτά.

Το αντικείμενο α έρχεται λοιπόν ως μια κατασκευή του Λακάν να ενισχύσει την θέση που είχε περί πραγματικού στο θέμα του άγχους. Το άγχος θεωρείται *σήμα του πραγματικού*. «Η εκδήλωση η πιο φανερή αυτού του αντικειμένου α, το σήμα της παρέμβασής του, είναι το άγχος» (Λακάν, «Το άγχος», σ. 102) και συνεχίζει λέγοντας ότι το αντικείμενο αυτό δεν παρεμβαίνει, δεν λειτουργεί παρά σε σχέση με το άγχος. Το άγχος έχει τον ρόλο ενός σήματος, «είναι ένα σήμα σε σχέση με αυτό που συμβαίνει όσον αφορά την σχέση του υποκειμένου με το αντικείμενο α» (Λακάν, «Το άγχος», σ. 102). Ο Λακάν αναφέρει χαρακτηριστικά ότι το άγχος είναι η μόνη υποκειμενική μετάφραση του αντικειμένου α. Για τον λόγο αυτό, ονόμασε το 10^ο σεμινάριο «Το άγχος» με κεντρική όμως έννοια την έννοια του αντικειμένου α.

- *Άγχος και δομή*: Το άγχος μπορεί να υπάρχει σε κάθε δομή (δηλαδή, νεύρωση/ ψύχωση/ διαστροφή). Κάθε δομή χρησιμοποιεί διαφορετικά την σκηνή της φαντασίωσης. Το κύριο σημείο είναι ο ρόλος της φαντασίωσης, ο οποίος είναι αυτός της προστασίας, της άμυνας απέναντι στον ευνουχισμό. Όταν η φαντασίωση δεν λειτουργεί, τότε η επιθυμία χάνει το στήριγμα της και αναδύεται το άγχος.

- *Άγχος και η θέση του αναλυτή*: Ο αναλυτής κινούμενος απ' την δική του επιθυμία διώχνει το δικό του άγχος. Η ανάλυση είναι τόπος «αποστειρωμένος», όπως περιγράφει ο Λακάν, απ' το άγχος του αναλυτή.

Ένας τρόπος με τον οποίο ο αναλυτής *ματαιώνει τον αναλυόμενο* – ο αναλυτής ‘χρησιμοποιεί’ την ματαίωση για συγκεκριμένους λόγους – είναι όταν αυτός ο αναλυτής αρνείται να δώσει το σήμα του άγχους του στον αναλυόμενο του. Ακριβώς δηλαδή όπως πράττει με τα αιτήματα του αναλυόμενου. Η θέση ενός αναλυτή είναι μία θέση καθαρής επιθυμίας.

- 1974-5: Το άγχος περιγράφεται ως αυτό που υπάρχει στο εσωτερικό του σώματος όταν το σώμα κατακλύζεται από *απόλαυση*.

Μερικοί ορισμοί αντικειμένου *a*:

- Το μερικό αντικείμενο που το υποκείμενο φαντασιώνεται ότι μπορεί να χωριστεί απ' το υπόλοιπο του σώματος.
 - Το αντικείμενο-αίτιο της επιθυμίας, δηλαδή θέτει σε κίνηση την επιθυμία του υποκειμένου.
 - Το αντικείμενο επιθυμίας που αναζητούμε στον άλλο, ως ένα πολύτιμο αντικείμενο.
 - Το αντικείμενο γύρω απ' το οποίο περιστρέφεται η ενόρμηση και δεν μπορεί να αποκτηθεί.
 - Το αντικείμενο του άγχους.
 - Το υπόλοιπο που μένει μετά την εισαγωγή του συμβολικού στο πραγματικό.
 - Το περίσσειμα απόλαυσης.
 - Ως «ομοίωμα του είναι».
 - Βρίσκεται στο σημείο όπου αλληλοδιασταυρώνονται οι τρεις τάξεις (συμβολικό, φαντασιακό, πραγματικό).
- Επιπλέον, το αντικείμενο *a* μπορεί να νοηθεί είτε ως **κενό**, ως αντικείμενο της ενόρμησης, είτε ως **σωματικό στοιχείο** αποκομμένο απ' το σύνολο του σώματος.

❖ Παράδειγμα

Το αντικείμενο *a* στην σχέση του με το άγχος είναι έκδηλη τόσο σε κλινικά φαινόμενα όσο και σε καθημερινές ψυχικές καταστάσεις.

Προκειμένου αυτή η σχέση να διευκρινισθεί θα σημειώσουμε ένα παράδειγμα:

Οι *εφιάλτες* ή *όνειρα άγχους* αναδεικνύουν την σχέση ανάμεσα στο αντικείμενο *a* και το άγχος. Τι μας ξυπνάει από τον εφιάλτη; Η ανάδυση αυτού του αντικειμένου. Ο Φρόντ ανέλυσε ένα τέτοιο όνειρο ενός ασθενή του, τον «άνθρωπο με τους λύκους» (Σ. Φρόντ, «Τρία ιστορικά ασθενείας»).

Εν συντομία: Στο όνειρο, ο ασθενής βλέπει τον εαυτό του στο κρεβάτι του και το παράθυρο να ανοίγει μόνο του. *Βλέπει με τρόμο* ότι πάνω στην καρδιά μπροστά στο παράθυρο κάθονται μερικοί λευκοί λύκοι. Με τον φόβο μήπως τον φάνε, έβαλε τις φωνές και ξύπνησε. Ήρθε στο δωμάτιο η νταντά του και συνεχίζοντας τους συνειρμούς αναφέρει ότι οι λύκοι κάθονταν ήρεμοι και *τον κοίταζαν*, όλη η προσοχή τους ήταν στραμμένη προς αυτόν. Του έκανε εντύπωση η αίσθηση πραγματικότητας στο όνειρο.

Το *βλέμμα των λύκων* είναι εδώ το αντικείμενο *a*. Το Είναι του ασθενή είναι σε θέση αντικειμένου *a*. Εδώ, το πραγματικό του υποκειμένου είναι το

βλέμμα. Το βλέμμα των λύκων είναι ο ίδιος. Ο ίδιος επίσης απορροφάται από αυτό το βλέμμα μην έχοντας τρόπο να αμυνθεί. Εδώ λοιπόν υπάρχει *άγχος*.

Βιβλιογραφικές αναφορές:

1. Dylan Evans (1996), «Εισαγωγικό λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης», μτφ. Γ. Σταυρακάκης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2005.
2. Joël Dor (1985), «Εισαγωγή στην ανάγνωση του Lacan, 2. Η Δομή του Υποκειμένου», μτφ. Ι. Μποτουροπούλου, Πλέθρον, Αθήνα, 2007.
3. Φρόντ Σίγκμουντ, «Τρία ιστορικά ασθeneίας», μτφ. Λ. Αναγνώστου, Επίκουρος, Αθήνα, 1995.
4. Ζακ Λακάν (1938) «Η οικογένεια: τα οικογενειακά συμπλέγματα στη διαμόρφωση του ατόμου», μτφ. Δ. Βεργέτης, Καστανιώτη, Αθήνα, 1987.
5. Ζακ Λακάν (1955-56), «Οι ψυχώσεις», Σεμινάριο τρίτο, μτφ. Ρ. Χριστοπούλου, Β. Σκολίδης, Ψυχογιός, Αθήνα, 2007.
6. Jacques Lacan (1960-61), «*Le Transfert*», *Le Séminaire, Livre VIII*, Seuil, Paris, 2001.
7. Jacques Lacan (1962-63), «*L'angoisse*», *Le Séminaire, Livre X*, Seuil, Paris, 2004.
8. Σεμινάρια της Ακαδημίας Κλινικών Σπουδών της Αθήνας.